

www.bernardes.cat

BAP!

Bernardes Art i Pensament

Revista de Cultura Contemporània

núm. 0
gener
2021

Tots els drets reservats.

Queda prohibida, llevat d'excepció prevista en la llei, qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública i transformació d'aquesta obra sense comptar amb autorització per escrit dels titulars de la propietat intel·lectual.

©

Consell Comarcal del Gironès

Diputació de Girona

Sara Mas | Magda Mària | Annalisa Metta

Ramon Alcoberro | Lisbeth Rebollo

Paulo H. Duarte-Feitoza | Àngel Quintana

Disseny i maquetació: A Priori Disseny | www.apriori.cat

Fotografia de portada: Karolina Grabowska

Salt, gener de 2021

Les Bernardes

www.bernardes.cat

BAP! Bernardes Art i Pensament

“BAP!”. Tres lletres contundents amb una exclamació, talment com si fos una onomatopeia d’una metafòrica galtàda que ens vol fer despertar d’aquest estancament generalitzat i paralitzador al qual estem sotmesos per una pandèmia que ens ha posat a tots a lloc.

B de Bernardes, epicentre a la perifèria, situat en aquells marges que sempre tant orgullosos reivindiquem, i des dels qual volem contribuir a aquesta disciplina creativa que apel·la als sentits i les emocions abraçant tants camps com podem (des de la fotografia a l’escultura, passant per la pintura, la fotografia, la literatura, la música o el cinema). D’aquí l’A, d’Art. I de retruc, com a conseqüència implícita, en sorgeix la P, de Pensament, que per això som humans.

BAP! És una revista que neix per a generar debat. Una publicació sorgida en un moment vital en què les noves Bernardes s’estan transformant i volen expressar sense embuts que ja no son només un centre cívic sinó un centre cultural que vol oferir eines per expressar, reflexionar i desenvolupar pensament crític. Es publicarà tres vegades l’any i per aquest primer número no podíem obviar el tema de l’any: la pandèmia. Una afectació mundial que marcarà un abans i un després i que, mentrestant, ja ho ha fet saltar tot pels aires, fent-nos plantejar fins i tot si hem de canviar la nostra forma de viure. Us oferim diversos articles que en parlen, sigui des del vessant arquitectònic i els reptes urbans i ambientals amb què ens haurem d’enfrontar o un altre que tracta sobre la por que ens genera com a societat. També, com aquest sotrac afecta a l’art, sempre tant amatenit, i com aquest està responent als canvis. No menys interessant és comprovar com la natura es rebel·la i està recuperant l’espai pres per la humanitat o fins a quin punt davant aquesta situació excepcional ens pot treure a rel·luir la ridicleusa humana amb l’excusa de la germanor i la caritat. Res no ens deixarà indiferents. Almenys així ho esperem.

Les Bernardes
Jordi Camps Linnell

Sumari

4 Arquitectura, urbanisme i COVID

Sara Mas

12 El món que ens espera

Magda Mària

22 Nelle selve urbane

Annalisa Metta

28 La Por post COVID

Ramon Alcobarro

32 Bienal do Mercosul online

Lisbeth Rebollo

40 Històries

Paulo H. Duarte-Feitoza

42 La caritat laica i la mala consciència

Àngel Quintana

S'ha cansat la ciutat de ser ciutat?

Pot ser diferent la vida urbana?

Arquitectura, urbanisme i COVID

Cap a una ciutat i un territori més habitable, més equitatiu i més eficient.

Sara Mas Ibañez

Aquestes paraules se sumen a les valoracions que en positiu volen reflexionar sobre l'impacte de la pandèmia al nostre territori, a les ciutats i als espais en què habitem i contribuir a través de la mirada pròpia a apuntar alguns dels reptes que afrontem.

El recent confinament viscut i els canvis evidenciats durant la crisi de la Covid-19 han propiciat el debat col·lectiu sobre l'entorn en què habitem, matèria pròpia de l'arquitectura i la planificació urbana. Durant uns dies vam veure com l'essència del món urbà desapareixia, reflexions latents ressorgien i noves realitats s'apuntaven. S'ha cansat la ciutat de ser ciutat? Pot ser diferent la vida urbana?

En un moment de la història en què el món s'urbanitza de forma accelerada la crisi sanitària ha aflorat molts dels canvis i desafiaments complexos als que s'afronta la nostra societat: la urbanització creixent, el canvi climàtic i el consum de recursos naturals, el paper de les noves tecnologies, els desequilibris territorials, l'envelliment poblacional, la salut i la qualitat de vida de les persones, l'obsolescència del parc edificat, les creixents desigualtat i les vulnerabilitats socials, etc.

Com en altres èpoques del passat, la malaltia s'ha de llegir ara com una oportunitat per accelerar canvis i visualitzar reclamacions entorn la intervenció sobre el territori i la ciutat ja apuntades pels professionals de l'urbanisme, iniciatives i institucions¹. Una oportunitat que no podem deixar passar per propulsar amb ambició un canvi en el model de gestió i intervenció en el territori, que ens han de permetre donar resposta a les necessitats socials, econòmiques i ambientals amb les persones com a protagonistes per viure d'una nova manera sobre el mateix espai. I és a la ciutat, en un concepte ampli, on habita més d'un 90% de la població del nostre territori², on sens dubte millor es pot liderar i reorientar aquest canvi de model.

No es tracta doncs de posar en dubte el procés d'urbanització de la nostra societat, la ciutat compacta mediterrània³ segueix essent el model de referència per combatre molts dels grans reptes que afrontem, sinó d'equilibrar i d'innovar per garantir la millora d'aquest model urbà i territorial.

I aquest és un procés que cal que s'afronti amb lideratge i compromís, a través del treball col·lectiu i transversal (d'administració, intel·lectualitat i ciutadania) i amb polítiques de continuïtat i accions

¹ Programa ONU-Habitat, Carta Gena, Agenda 2030- ODS Objectivos de desarrollo sostenible, Agenda urbana española, etc.

² A Catalunya un 90% població viu en municipis de més de 5.000 habitants. En una territori diversos i policèntric amb 64 municipis de més de 20.000 habitants i 250 municipis de més de 5.000 habitants. A l'àrea metropolitana de Barcelona (AMB) en un 2% de la superfície de Catalunya habita el 42,8% de la població.

³ Compacta, densa, complexa, de dimensió mitja, amb barreja d'usos, que disposa d'espais urbans segurs i de relació que protagonitzen la vida en societat i que fomenten la diversitat social, lo qual facilita el desenvolupament i benestar comú.

Fotografar: Aleks Marinović

concretes que han de treballar necessàriament amb un doble horitzó temporal: a curt termini (que no vol dir provisional) i a llarg termini (donat que només planificant es poden revertir algunes de les dinàmiques actuals), i amb una triple mirada adreçada a les tres escales que incideixen directament en el nostre habitar: Com ha de ser l'espai en què habitem?, Com ha de ser la ciutat en què habitem? Com ha de ser el territori en què habitem?

Com a ha de ser l'espai en què habitem?

D'una banda el confinament ha obligat a desprovisionar a la població de l'ús de l'espai i serveis públics i a viure de forma intensiva a l'espai privat. Aquest fet ha evidenciat grans mancances en el parc edificat existent i ha visibilitzat situacions residencials, diferències i vulnerabilitat socials que necessàriament ens han de fer pensar. Tenim un teixit residencial obsolet que necessita renovar-se, i no només des del punt de vista energètic. S'evidencien necessitats habitacionals: gent gran que viu sola, persones dependents sense cuidadors, adults confinats amb els pares, etc., que testimonien noves necessitats tipològiques vinculades a la forma d'habitar: habitatges amb serveis, co-housing, habitatge jove, programes intergeneracionals, etc. I es detecten vulnerabilitats socials, moltes vinculades a l'accés a l'habitatge, a les limitacions d'accés a les dades i a les relacions socials: situacions d'amuntegament, persones sense llar, llars unipersonals sense accessibilitat, etc.

Igualment, i de forma sobtada, s'han incorporat noves necessitats al programa residencial derivades de l'estada continuada dins la llar, la consolidació del teletreball i els canvis en la mobilitat urbana. La qualitat dels espais, que no sempre té relació amb la superfície, les limitacions del programa i la rigidesa formal dels habitatges, la disponibilitat de terrasses i jardins, la inexistència d'espai d'aparcament per als sistemes no motoritzats, el valor de l'espai comunitari, el confort tèrmic, etc. han esdevingut objecte de reflexió i disseny entre la població.

(8)

La recuperació de molts dels principis bàsics en la disciplina urbanística que des del segle XIX treballa per garantir qualitat i equitat a través de la configuració i millora de l'espai ens poden ajudar: il·luminació natural, ventilació, assolellament, i l'arquitectura hi desenvolupa un paper rellevant. Però segurament és tard per aplicar-les a part del parc edificat.

Cal innovar i possiblement regular amb una nova mirada tant l'arquitectura com l'urbanisme per així aconseguir no només la millora del nou parc sinó també l'adaptació dels teixits ja edificats. A la ciutat consolidada, el rol de les noves tecnologies de la informació i comunicació és essencial tant pel diagnòstic, que ens ha de permetre entendre el parc edificat que tenim, com per a la complexa gestió d'una ciutat de propietat altament atomitzada. El coneixement detallat ajudarà a poder definir noves estratègies urbanístiques i línies d'actuació i finançament i també a innovar en els instruments de provisió, millora i gestió que garanteixin l'optimització en l'ús d'uns recursos que són limitats i on es requerirà la col·laboració publicoprivada.

Aquest és un repte que implica la necessitat d'entendre les mancances (el diagnòstic a través de les dades), innovar en les formes de regular i formular instruments que ens permetin gestionar l'accessibilitat, la configuració i la millora del parc edificat.

Com a ha de ser la ciutat en què habitem?

D'altra banda la crisi de la Covid-19 també ha evidenciat la necessitat de reconduir alguns aspectes en la configuració i ordenació de l'espai que allotja les relacions humanes, així com la forma de viure i habitar la ciutat. De sobte la configuració i articulació de l'espai públic, la distribució i complexitat dels usos i dels serveis, la salut i la qualitat de vida i la mobilitat urbana han esdevingut espais d'oportunitat per a reforçar un procés que ja estava en marxa: de la planificació de la ciutat a la planificació de la vida urbana.

La situació viscuda els darrers mesos han evidenciat la necessitat de repensar la forma de viure

*La situació viscuda
els darrers mesos han
evidenciat la
necessitat de repensar
la forma de viure
l'espai públic.*

*Fotografia:
Tim Samuel*

l'espai públic. Cal recuperar part d'aquest espai públic per a l'ús recreatiu del ciutadà, de relació social i de salut. Cal garantir la diversitat, l'accessibilitat i articulació d'aquests espais lliures. I cal repensar urgentment la forma de reconciliar la natura amb l'espai urbà, tant a l'interior, amb ciutats més verdes que incorporin vegetació i superfícies drenants, com en l'articulació dels espais urbans amb el seu territori natural circumdant. La ciutat ha d'incorporar el verd territorial.

Tanmateix la ciutat densa, multicèntrica i diversa, que permet la provisió de serveis de forma eficient i la distribució dels usos en proximitat s'ha mostrat el model que millor minimitza la mobilitat i garanteix l'activitat, la vida social i la solidaritat.

L'efecte de la pandèmia també ha incorporat grans canvis en l'àmbit de la mobilitat, l'ús de la xarxa viària i el transport. La implantació parcial del teletreball, possible però limitat a un 1/3 de la població activa, un traspàs en els modes de transport derivats inicialment pel distanciament social, i la reducció de la presència de cotxes s'han d'incorporar per promoure canvis en el disseny de l'espai públic i l'organització de la vida i activitats a la ciutat que milloraran la qualitat de vida dels ciutadans.

En relació amb la salut, caldrà treballar també perquè la gran reducció en la contaminació atmosfèrica i el soroll, derivada principalment de la indústria i dels canvis en la mobilitat i els canvis d'hàbits vinculats a la possibilitat d'una vida menys sedentària dels ciutadans propiciada per la descentralització dels usos i la millora de l'estructura urbana siguin possibles i permanents a les nostres ciutats.

**Cal recuperar part d'aquest espai públic
per a l'ús recreatiu del ciutadà, de
relació social i de salut.**

**Cal garantir la diversitat, l'accessibilitat
i articulació d'aquests espais lliures.**

Com a ha de ser el territori en què habitem?

Igualment aquesta crisi ha evidenciat la necessitat urgent de reflexió i valoració del model territorial, amb una descentralització dels sistemes i activitats. Cal treballar per afavorir el territori divers i policèntric del qual disposem, no només centrada en l'àmbit metropolità, que permeti garantir els equilibris territorials que propicien un territori més sostenible, unes ciutats més saludables i un major benestar per a les persones. Catalunya disposa de nombroses ciutats mitjanes i petites, ciutats dels 15 minuts⁴, que cal reforçar, potenciar i millorar.

Aquest és un repte que no només afecta a les polítiques de planificació territorial (Catalunya disposa ja d'un programa de planificació territorial consolidat), sinó a nombroses polítiques sectorials, d'inversió i d'agenda pública i que necessàriament incideix en ajustos en el model administratiu i de governança municipal i en la territorialització de l'àmbit metropolità.

**Catalunya disposa de
nombroses ciutats
mitjanes i petites, ciutats
dels 15 minuts, que cal
reforçar, potenciar i
millorar.**

En aquest context de canvi, en matèria d'arquitectura i de planificació urbana, el camí cap a una millor habitabilitat, equitat i eficiència en la forma d'habitar requereix necessàriament innovar per planificar i promoure més territori, millors ciutats i més persones que mai. ■

⁴ Ciutat dels 15 minuts. Model de planificació de la vida urbana que cerca oferir qualitat de vida en distàncies curtes a les 6 funcions urbanes essencials: habitar, treballar, aprovisionar-se, cuidar-se, aprendre i descansar.

A stylized map of a city grid, possibly New York City, with a central shaded area. The map is composed of various shades of gray and black lines representing streets and blocks. A large, bold number '15' is centered on the map, indicating a specific location or district. The map is oriented with the top of the image towards the upper left.

15

Fotografia: Pixabay

EL MÓN QUE ENS ESPERA

*els límits
es qüestionen*

Magda Mària - COAC Girona

Les experiències del confinament i posterior desconfinament han tingut un ampli espectre d'implícacions en la utilització, organització, configuració i experimentació de l'espai arquitectònic. Tot aquest conjunt de variacions i transformacions generades arrel de les mesures sanitàries imposades per la COVID 19, han afectat els límits dels entorns habitables; entenent per 'límits' els seus marges funcionals, les seves fronteres espacials i les seves condicions mediambientals. Aquesta modificació dels límits que, en bona part, ha estat programada però que també s'ha produït de manera espontània, hauria de servir de laboratori experimental per aprendre i, per tant, per preveure els canvis futurs que, de ben segur, continuaran produint-se en els àmbits domèstic, laboral, educatiu, esportiu, sanitari, cultural, de lleure, etc. però també en els entorns urbans, rurals i territorials.

La modificació dels límits fins ara establerts per els espais habitables també comporta el qüestionament de les seves atribucions. Arrel d'aquesta situació extrema, aquestes 'adjectivacions' que els identifiquen amb unes determinades competències demostren la feblesa i el reduccionisme de la seva categorització. El món que ens espera és, per tant, el món de les oportunitats per a millorar les prestacions de l'espai que ens envolta en totes les seves escales.

La modificació dels límits i la distància

Les transformacions vinculades a la configuració arquitectònica, urbana o territorial que poden continuar produint-se en un futur immediat són diferents en funció de les condicions d'habitabilitat i de les característiques dels àmbits on es porten a terme les diferents activitats quotidianes. Tot i així, moltes d'elles tenen a veure amb l'expansió de les seves atribucions i en la modificació dels seus límits. Aquesta modificació de les condicions funcionals, dimensionals o mediambientals, implica l'alteració de l'essència dels espais, la seva transformació, el canvi del seu caràcter.

Un dels principals factors que contribueix a aquest 'trasbalsament' dels límits i que més afecta els entorns habitables arran de la pandèmia és la manera com s'aplica el concepte de 'distància': la 'distància social' accentua les diferències entre l'espai domèstic i l'espai públic; la 'distància mediambiental' remarca les desigualtats entre els entorns urbans i els entorns rurals.

En la dualitat 'espai domèstic' i 'espai públic', la modificació dels límits es produeix de manera molt diferent 'portes endins' -en els habitatges-, que 'portes en fora' -en el carrer i en els equipaments-. Els habitatges es blinden del contagi fortificant les seves fronteres, impeding l'entrada d'estranyers i convertint els espais d'accés en filtres de 'desintoxicació'. En canvi, en els seus interiors, la distància es fa innecessària, sempre que els vincles interpersonals estiguin lliures de 'virus'. Tot i així, la situació domèstica canvia radicalment quan apareix un contagi o una quarantena dins del nucli de convivència. Llavors, la fortificació de límits i filtres

***“En el límit
és on una
cosa comença
a ser el que
és; és en el
límit on
comença la
seva
essència”***

Martin Heidegger
“Construir, habitar,
pensar” (1951)

es trasllada del rebedor de la casa a la porta de l'habitació del confinat.

En canvi, en el carrer i en els equipaments, la 'distància social' obligatòria d'un metre i mig o de dos metres desdibuixa moltes vegades els límits entre els accessos i el carrer, fent molt més extensa la seva porositat. I el mateix passa en els seus interiors, que es veuen obligats a re-formular la seva organització, circulació i ventilació per respectar l'aforament i les distàncies.

En la dualitat 'entorn urbà' i 'entorn rural', entren en joc les conseqüències territorials que sorgeixen d'una paulatina despoblació de les ciutats i d'una, fins ara imprevisible, repoblació de petits nuclis rurals. Les evidents diferències de qualitat mediambiental entre la ciutat i el camp han ressorgit amb més força arrel de la pandèmia i el confinament, exposant amb cruesa les pèssimes condicions que ofereix la vida urbana en situacions extremes, en contraposició a les evidents avantatges de la vida rural.

Els límits i les distàncies agafen noves dimensions com en aquest pla zenital. Pel·lícula "Dogville" de Lars Von Trier.

PORTES ENDINS I PORTES ENFORA

La intensitat amb la que s'ha viscut el confinament de diversos mesos i el gradual des-confinament ha col·locat la casa en el centre del debat, doncs ens hem vist obligats a recloure'ns en ella les 24 hores del dia. En aquesta situació, les nostres cases, dissenyades i construïdes per acollir funcions domèstiques han suportat, amb més o menys fortuna, tot un conjunt de noves activitats. Els límits imposats per les distribucions que responen al model de família tradicional, en molts cassos seguint la dicotomia 'zona de dia' i 'zona de nit', s'han vist alterats amb la invasió del tele-treball, l'educació a distància, i de tot tipus d'ocupacions que abans es duïen a terme fora de la llar. El fet d'haver d'estar-se a casa ha 'trasbalsat' i 'travessat' les funcions assignades a les diferents estances, acollint activitats per les quals no havien estat projectades, desdibuixant el caràcter i el marge de les mateixes. La casa ha estat novament posada a prova, demostrant la seva 'resiliència', la seva versatilitat i la seva capacitat de superar els seus límits programàtics.

En molts casos, els ciutadans han sabut traspassar prudentment els límits de l'espai domèstic i més enllà de la porta de casa, han gestionat les fronteres dels seus immobles amb intel·ligència i imaginació. Han organitzat els 'temps' del dia en relació als interiors de les vivendes, però també tenint en compte les característiques dels blocs d'habitatges. Han passejat per els terrats per airejar-se i prendre el sol. Han fet vida al balcó. Han pujat i baixat les escales, han fet gimnàstica al garatge, han establert converses amb els veïns de les vivendes del davant o amb els del pati d'illa. Han generat estratègies de supervivència i de resiliència amb aquell material que tenien a la seva disposició: la seva casa.

Dins de les diferents categories d'habitatges urbans, ara més que mai s'ha demostrat com els immobles de finals del segle XIX i principis del XX, que ja havien incorporat en les seves distribucions i dimensions l'higienisme derivat d'altres pandèmies, han tornat a donar una resposta eficient al confinament derivat del COVID19. Habitatges amb

*Durant el confinament
s'han 'traspassat els
límits' dels espais
domèstics per donar
nous usos a terrasses,
balcons, garatges,
escales, etc.*

Fotografia: Burst

estances regulars i generoses, ben ventilades i il·luminades, amb façana a carrer i a pati d'illa, amb llargs i amplis passadissos, amb galeries assolellades i petits balcons, han ofert uns espais que han respost als diferents graus de privacitat, intimitat, socialització i activitat les 24 hores del dia.

Amb aquesta situació hem après que la casa és molt més flexible i versàtil del que mai ens podríem haver imaginat. Per això no cal que els nostres habitatges canviïn radicalment. Només cal replantejar-nos fins on poden arribar tots els seus límits, establint estratègies que procurin petits canvis i que suposin una millora substancial en el seu funcionament i en les seves condicions ambientals: gestionant els temps d'ocupació dels espais de la casa, aprofitant zones de pas, obrint més portes per flexibilitzar relacions, traient partit de finestres i balcons, recuperant terrats, escales, vestíbuls i altres zones comunitàries...

Resulta exemplar com en les nostres ciutats trobem un bon nombre de cases que han canviat d'ús sense perdre les seves característiques morfològiques, estructurals i espacials. En l'estudi del re-us dels edificis a Barcelona realitzat per el nostre Grup de Recerca HABITAR de la UPC (2014-2017), hem inventariat 810 exemples d'habitatges que han canviat d'ús una o més vegades al llarg de la seva vida útil i que, precisament, la regularitat de les seves estances, ben il·luminades i ventilades, ha permès l'acoblament d'un ampli ventall de funcions: oficines, escoles, museus, centres cívics, petites clíniques, consultoris mèdics, seus institucionals, restaurants etc. Comprovem així com la casa es el 'patró més genuí de l'arquitectura', doncs permet pràcticament tots els usos, i allotjar pràcticament totes les activitats humanes.

És per això que, 'portes endins', el futur que ens espera ha de partir del que ja tenim: la casa del futur, es el futur de les nostres cases d'avui.

La 'reparació' estratègica i poc traumàtica dels espais dels quals disposem juga, a més, en benefici de l'estalvi energètic i de la preservació del medi ambient. I per tant ha de servir també per els àmbits públics. Durant els darrers mesos, aquests àmbits

han demostrat la seva capacitat d'adaptació modificant substancialment les seves atribucions i subordinant el seu funcionament a la distància social, a les mesures higièniques i a les condicions de ventilació.

La limitació de l'aforament en locals socials i equipaments ha expandit els vestíbuls al carrer, on constantment es formen llargues cues de ciutadans que utilitzen les aceres com a espai d'espera. També els locals de restauració han aprofitat les normatives de distanciament, higiene i ventilació per traslladar els àmbits de consum a l'exterior, ocupant aceres i, inclús, parts de la calçada, amb terrasses a l'aire lliure on les taules es troben degudament separades. Alhora, s'han plantejat aforaments que semblaven impensables, com els dels parcs o les platges, on s'han explorat, en alguns casos, hàbils sistemes per garantir la tan necessària 'distància'.

El trasbalsament dels límits afecta també les atribucions funcionals de tots aquests espais. La obligatòria distància social qüestiona uns usos originals que, en molts cassos, es veuen obligats a envair altres espais amb més capacitat d'aforament. Uns espais que, en el seu origen, no havien estat dissenyats per aquestes 'programes' aparentment aliens a les seves característiques. Hotels, poliesportius, pavellons firals, teatres i, inclús esglésies, han acollit funcions sanitàries. Els concerts programats en teatres o auditoris han envaït camps de futbol, estadis esportius a cel obert, places públiques o terrats. Els exemples es multipliquen a diari i demostren la capacitat versàtil de

l'arquitectura, també en escales superiors i en programes diferents als domèstics.

Igualment les qualitats ambientals dels espais es veuen afectades en aquesta re-situació estratègica de funcions. Els nous aforaments no estan vinculats només a la seva superfície en planta, sinó que també inclouen la seva volumetria, que ara es troba directament relacionada amb una mesura higiènica imprescindible: la ventilació permanent. Moltes de les activitats dels equipaments es porten a terme amb les portes i finestres permanentment obertes, malgrat la climatologia, la contaminació acústica o la manca de privacitat. Unes alteracions que no només afecten a les activitats, sinó també a les circulacions i a la gestió temporal dels espais.

**ACTUALMENT, LES
GRANS
CONURBACIONS
ACULLEN AL 50%
DE LA POBLACIÓ
MUNDIAL, OCUPEN
UN 2% DE LA
SUPERFÍCIE
TERRESTRE I
CONSUMEIXEN EL
80% DEL RECURSOS.**

LA CIUTAT I EL TERRITORI

La distància social unida a l'aire lliure s'ha convertit en sinònim de 'salubritat'. Una reclamació que coincideix amb la proclama de "Licht, Luft und Sonne" (llum, aire i sol) de l'arquitectura centre-europea dels anys immediatament posteriors a la primera Guerra Mundial, igualment envaïts per diferents pandèmies.

L'aire lliure ha estat desitjat per centenars de milers de ciutadans que s'han vist obligats a estar reclosos en les seves cases i que, durant aquests mesos, han somiat en passar el confinament en un altre entorn, molt més natural. Es diferent habitar en una ciutat, molt més procliu a la transmissió de la malaltia, que en una població petita o en entorns rurals on la densitat de població o la separació

entre els habitatges, molts d'ells dotats de patis o jardins, els converteix en mitjans més salubres. I això té molt a veure amb el futur que ens espera a nivell territorial.

Els dos darrers segles han liderat diversos canvis de models energètics i econòmics que ha propiciat un fort desequilibri demogràfic. Actualment, les grans conurbacions acullen al 50% de la població mundial, ocupen un 2% de la superfície terrestre i consumeixen el 80% del recursos.

A Catalunya, la població s'ha anat concentrant a les capitals de comarca i a l'àrea metropolitana de Barcelona, despoblant bona part del territori i abandonant el paisatge al que sempre havien estat vinculats. A tall d'exemple, es calcula que un terç dels municipis catalans son micro-pobles, és a dir, pobles amb una població inferior a 500 habitants. Aquest conjunt de micro-pobles ocupa un terç de la superfície total del territori i només acull a un 2% de la població catalana.

Paradoxalment, arran de la pandèmia s'ha començat a produir l'èxode cap a entorns més naturals. El tan proclamat desequilibri territorial mundial fruit de la migració de la població cap a les grans metròpolis enunciat durant la primera dècada del segle XXI, resta ara qüestionat. S'està produint l'efecte contrari: la migració de la població urbana cap els nuclis rurals i les segones residències. Els mitjans de comunicació publiquen periòdicament notícies relacionades amb aquest fenomen: l'empadronament progressiu de ciutadans en petits municipis, l'acceleració del desplegament de la

Fotografia: Evoni Lamont

fibra òptica per tota Catalunya permetent així el tele-treball, la revitalització d'economies complementàries en les poblacions rurals, etc.

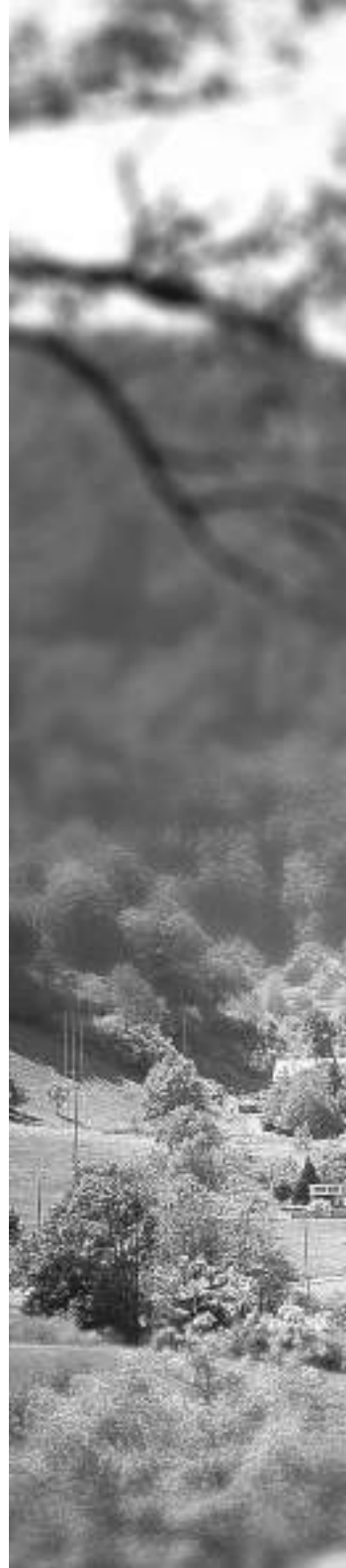
Tant de bo que el món que ens espera sigui el del progressiu reequilibri territorial. I amb això, la recuperació de economies més sostenibles i de proximitat. Amb una bona connexió de xarxa, aquests mesos ens han demostrat que podem treballar en entorns allunyats dels centres de producció amb l'avantatge d'estar més en contacte amb la natura.

Aquest fins ara impensable flux migratori de la ciutat al camp, comporta el progressiu abandonament d'alguns districtes de les grans ciutats, sobre tot dels barris històrics. L'essència del món urbà, la convivència ciutadana en l'espai públic, comença a trontollar. Tot i que, en això, també hi té molt a veure el fet que els sectors més centrals hagin 'expulsat' durant dècades els seus habitants per acollir un turisme internacional que ara ha caigut en picat.

Igualment la premsa recull diverses opinions al respecte, apostant per que les solucions a les desertitzacions dels centres vagin en la línia de la inseminació d'habitatges de baix lloguer en apartaments turístics i hotels que, al mateix temps, contribueixi a la recuperació de carrers i places amb petit comerç de proximitat; o amb la re-ocupació de les plantes baixes per espais comunitaris per els habitatges.

El món que ens espera és, per tant, el del permanent aprenentatge en la re-configuració de tots aquests límits i en la reformulació de les competències assignades als seus àmbits, per tal de millorar-los, optimitzar-los i equilibrar-los en benefici de les condicions individuals, col·lectives i mediambientals.

Però no tan sols els límits domèstics, públics, urbans o territorials han de ser qüestionats. També els personals. Aquests temps han posat a prova la nostra capacitat de re-organització vital. Abans del confinament estàvem immersos en una exterioritat extrema, sortint, entrant, treballant, consumint, viatjant. Els nostres hàbits s'han vist obligats a re-

configurar els seus límits, re-organitzant-se dins d'un espai reclus. Les nostres relacions familiars i socials també s'han vist afectades per la distància. Hem après a viure i a conèixer amb el més essencial. Això ens demostra que amb imaginació i una certa regularitat de dinàmiques vitals, podem treballar i gaudir del temps lliure a qualsevol lloc. Sense l'exterioritat extrema del món d'ahir i amb un consumisme a la baixa. Tan de bo molts d'aquests canvis forçats per la pandèmia hagin vingut per quedar-se. ■■■

**TANT DE BO QUE EL MON QUE
ENS ESPERA SIGUI EL DEL
PROGRESSIU REEQUILIBRI
TERRITORIAL. I AMB AIXÒ, LA
RECUPERACIÓ D'ECONOMIES
MÉS SOSTENIBLES I DE
PROXIMITAT.**

Nelle selve urbane

Annalisa Metta

In molti dei racconti che da secoli nutrono la pedagogia europea, le vicende più scabrose, quelle che dovrebbero educare a evitare pericoli e imprudenze, si svolgono negli intrichi fitti e tenebrosi delle selve. Nella *Commedia* di Alighieri (1472), nelle fiabe dei fratelli Grimm (1820), o nel docu-horror *The Blair Witch Project* (1999), la selva fa paura, perché evoca l'assenza di ordine e la violenza di una presunta condizione originaria (lo stato di natura dell'*homo hominì lupus* di Thomas Hobbes) o l'inquietudine dei luoghi inesplorati (la *Terra incognita*, accompagnata nella cartografia antica dall'inequivocabile commento *hic sunt leones*). In ogni caso, la selva fa paura perché è altro dalla civiltà, precedendola o essendole estranea. Questa reputazione inibisce i più, ma d'altro canto ne alimenta la seduzione. La selva è affascinante perché sconosciuta, avventurosa perché incontrollabile, è perciò una geografia del terrore per alcuni e rifugio per altri, che vi trovano un luogo riservato e a suo modo protetto, una sorta di intimità vegetale persino rassicurante. Ad esempio, in *Artificial Arcadia* (2004) di Bas Princen e *Pastoral* (2008-2012) di Alexander Gorsky, la selva assume le sembianze di luoghi marginali sospesi tra l'abbandono e l'attesa – incolti, depositi di inerti, rive, cantieri in sonno – abitati da personaggi che vi conducono il proprio tempo libero, dislocandovi attività di sport, relax, leisure e rituali di socialità 'normalmente' associati allo spazio pubblico 'ufficiale'. Queste fotografie appartengono alla medesima genealogia di *Le déjeuner sur l'herbe*, con cui Édouard Manet nel 1863 consolida la sua fama di pittore tra i più controversi dell'epoca moderna. Lo scandalo del dipinto non è nella nudità tutta mondana della donna: chi mai crederebbe che nella Parigi erotica di fine Ottocento una donna svestita e fiera possa offendere e indurre turbamento? ➔

L'oscenità è semmai negli uomini ben vestiti, artisti e intellettuali, che si intrattengono a discorrere nel bel mezzo di un bosco, beatamente distesi nell'ombra frondosa, giacché rovesciano la certezza che sia la città la sede della cultura, la città dei boulevard, dei caffè, dei salotti, degli ippodromi e dei parchi pubblici ben disegnati, affollati di altoborghesi impegnati a discutere dei destini del mondo, esibirsi, corteggiarsi o stringere alleanze di affari e politica. Manet rompe questo automatismo rassicurante e li trasloca nientemeno che in una selva, scandalo del 'fuori luogo'.

Per quanto possa apparire paradossale, oggi è la pandemia da Covid-19 ad alimentare un analogo potere di sovversione del comune senso dell'ordine sociale/spaziale, esercitato da corpi che altrettanto scandalosamente abitano le selve. È accaduto (e ancora accade) in un momento in cui gli spazi aperti delle città avevano probabilmente raggiunto l'apice di una prolungata afasia, una perdurante spossatezza dalla sintomatologia molto chiara: nell'esperienza e nel linguaggio di ogni giorno il paesaggio è confuso con l'anestetico 'green', le nature urbane sono ridotte a organi respiratori ('polmoni verdi'), l'abitabilità è affidata alla trascrizione di codici di ordine e decoro, le relazioni a distanze metriche. Quest'orientamento si traduce in luoghi respingenti per presenze e comportamenti atipici, tanto umani quanto di ogni altra forma vivente, ed esprime una propensione verso il controllo che precede l'esplosione della pandemia da Covid-19. Questa, a sua volta, lo ha intensificato, sterilizzando l'habitat con protocolli di distanziamento e inesauste detersioni di corpi e spazi, sanitarie quanto politiche.

Eppure, alcune conseguenze involontarie della reclusione domestica, resa inevitabile dalla gravità dell'urgenza sanitaria, possono essere utili indizi per ripensare le città, al di là della contingenza emergenziale. Durante il confinamento, lasciato il proscenio della vita pubblica nel mentre occupato con agio da piante e animali 'selvatici', i corpi degli umani sono apparsi altrove. Per aggirare decreti governativi che impediscono di star fuori casa se non

**Lo stato di
eccezione di
questa
esperienza
induce a
riflettere
sulla
'normalità'
dello spazio
urbano**

**la selva è
dove la città
è ancora
capace di
fare posto
all'esplorazio
ne, al
rischio,
all'avventura
e con esse
all'incanto.**

nell'immediata prossimità delle proprie abitazioni, pur di uscire ci siamo spinti in luoghi dove non eravamo mai stati, non perché lontani, ma perché fuori dalle psicogeografie consuete, inoltrandoci nei riposti che, in condizioni 'normali', sono prerogativa di chi viva ai margini, per scelta o necessità. Con sorpresa, li abbiamo scoperti accoglienti, incontrato vicini che erano lì per le stesse ragioni e man mano trasformato in abitudine un gesto nato come infrazione o prova di coraggio. Possiamo dirli 'selve', per sembianze e per valore, fuori e dentro metafora; erano lì da tempo, sotto casa, ma non li si vedeva, probabilmente perché non assomigliano a nulla di quanto la retorica della città moderna ci ha insegnato a chiamare (e desiderare) parco, giardino o, più in generale, spazio pubblico, eppure sono stati per noi playground, palestra, cortile, piazza. Lo stato di eccezione di questa esperienza induce a riflettere sulla 'normalità' dello spazio urbano, a riconsiderare la legittimità di ciò che è fuori canone, non prevedibile, né uniformabile, per questo capace di svelare possibilità inattese e suggerire formidabili intuizioni di futuro. Queste selve, combinate con le portentose abilità del 'corpo progettante', hanno aggirato ogni automatismo forma/funzione, mostrato una dirompente capacità di attrazione e coesione sociale proprio perché a bassa definizione programmatica, offerto forme di naturalità altre dal 'verde' sterile, refrattario e pacificato degli standard urbanistici. Hanno dimostrato che i destini funzionali dello spazio pubblico possono essere deliberatamente inesatti e che in ciò risiede il loro ineshausto potenziale sperimentale. Hanno svelato che la selva è dove la città è ancora capace di fare posto all'esplorazione, al rischio, all'avventura e con esse all'incanto; che il suo valore, tanto ambientale quanto sociale ed estetico, emana dalle combinazioni di processi ecologici e sociali non normalizzati.

In questa chiave, il progetto degli spazi aperti delle nostre città potrebbe persino rin vigorirsi attingendo all'eredità di queste stagioni di eccezione, aprendosi alla liberazione perturbante della difformità e all'ambiguità fertile della compresenza.

Forse, invece che affannarsi a definire allestimenti dello spazio aperto che forzano a mantenere le distanze e perciò, inevitabilmente, predeterminino ogni nostro agire mettendo a repentaglio la stessa essenza della vita condivisa – la scelta, la libertà, la creatività di stare insieme – dovremmo piuttosto praticare la via della dilatazione, di estensione e di senso, degli spazi aperti. Stabilire rinnovate condizioni di coabitazione con altri esseri viventi, vegetali e animali – la cui presenza si è rivelata con la speculare assenza degli umani – si è dimostrato possibile e persino desiderabile. Altrettanto possibile e desiderabile potrebbe essere continuare a esplorare gli ambiti di amnesia urbana, i tanti marginalia fuori dall'ortodossia dei consueti codici di comportamento, della cui 'diversa qualità' ci siamo accorti perché esautorati dagli spazi pubblici tradizionali. Ripensare la città alla luce di questa esperienza epocale può essere l'occasione per aumentare la capienza degli spazi pubblici, non solo in termini di persone da accogliervi con garanzia di debita distanza, ma di significati e opportunità, che in massima parte deriva dalla loro capacità di assecondare l'imprevedibilità delle nostre relazioni prossemiche. Non mancano esempi cui guardare. Il *Giardino in Movimento* nel Parc Citroën di Gilles Clément, a Parigi, è forse il capostipite delle selve urbane nelle sembianze e nel significato che qui stiamo loro attribuendo. Descritto persino con accanimento nelle sue implicazioni ambientali, ecologiche, di linguaggio e finanche morali, è stato invece trascurato come manifesto rivoluzionario di sovversione dei codici di comportamento del pubblico nello spazio urbano. Chi lo visita, non vi troverà alcun percorso stabile e alcun indizio di una qualsivoglia regia del movimento che possa indirizzare il proprio andare; allo stesso modo, non vi troverà arredi che non siano disseminati nella prateria come per effetto di uno spargere casuale. È qui il significato dirompente di questo giardino: il disorientamento cui il visitatore è sottoposto, trovandosi del tutto privo di istruzioni per l'uso, e lo speculare implicito incoraggiamento ad assumere

**Il progetto
degli spazi
aperti delle
nostre città
potrebbe
persino
rinvigorirsi
attingendo
all'eredità di
queste
stagioni di
eccezione.**

**La natura è
selvatica,
libera e
ribelle in
una città
altrove
ovunque
sedata,
ordinata,
rassicurata**

comportamenti inevitabilmente inventivi, l'invito al rischio (che è un altro modo per dire responsabilità), tutto questo nel 1992 costituiva ancora un fatto inaudito e per molti versi lo è ancora oggi. La natura è selvatica, libera e ribelle in una città altrove ovunque sedata, ordinata, rassicurata: questo il messaggio del *Giardino in Movimento*, ribadito e amplificato da numerosi 'eredi', tra cui l'*Adlershof Park* (1996), il *Nordbahnhof Park* (2004), il *Südgelände Nature Park* (2008) e il *Gleisdreieck Park* (2011) di Berlino e poi lo *Square Juliette Dodu* (2005), il *Jardins Abbé-Pierre-Grands-Moulins* (2009), il *Jardin des Joyeux* (2016) a Parigi, solo per restare in due delle maggiori capitali europee. Tutti propongono un'idea spregiudicatamente contemporanea di selvaticità urbana, offrendo spazi di nature inedite, di cui ri-concettualizzano forma e funzione perché siano in fase con le dinamiche e i cicli temporali degli elementi naturali e, al contempo, con i rituali del vivere sociale. Tutti invitano ad abitare la selva come la più attuale configurazione della vita urbana. ■

«TIMOR ADDIT HONOREM»

ALGUNES CARACTERÍSTIQUES DE LA POR POST COVID-19

Ramon Alcoberro

«*Timor addit honorem*», és una frase en llatí que aproximadament significa: “el temor que produeixes en el altres t’afegeix honor”. Ser capaç de crear por és el que definia l’home poderós al món antic – i sucumbir a la por era cosa “de nenes”, de febles, de pobres. Però a partir del segle XVIII les coses van començar a canviar. La Il·lustració va reescriure el relat sobre la vida humana. Per entendre el món ja no va caldre consultar la Bíblia; n’hi havia prou amb l’Enciclopèdia, que era molt més eficaç i real en les seves descripcions. La ciència i la tècnica produïen progrés i curaven malalties, cosa que no s’aconseguia amb oracions. I tallar el coll a Lluís XVI va mostrar que les repúbliques eren molt més eficaçes que les monarquies a l’hora de produir menjar i llibertat. Però sempre hi ha hagut romàntics i adversaris del progrés. De la mateixa manera la por és una característica de la psique humana sempre present.

Thomas Hobbes ho va escriure al capítol 13 del Leviatan: en l'estat natural regna la por. No tan sols seria absurd viure com si la por no existís, sinó que el sentit de la política és protegir-nos-en. Per evitar la violència que regna en la naturalesa necessitem un Estat que eviti la por de la vida quotidiana creant paradoxalment eines (polítiques) que tinguin el monopoli de la violència. Però sobre la por, pel que fa a la natura, Hobbes s'equivocava i pel que fa a la cultura exagerava. Sabem que hi ha pors funcionals que ajuden a sobreviure i pors disfuncionals que no es deuen a un perill real sinó que son induïdes (per exemple per mares possessives respecte als seus fills o per religions i sistemes polítics o educatius) que paralitzen i maten. Tampoc és la por l'estat "normal" en la naturalesa: avui que allí on no arriba la depredació humana els animals no tenen por i que només moren violentament els animals febles, malalts o vells. Però la suposada misèria de l'home en l'Estat natural i la necessitat de superar la por van crear un mite bastant absurd en filosofia política: el del suposat "estat de naturalesa" del qual caldria sortir a través d'una mena de pacte polític.

La teoria del contracte, originada en Hobbes i divulgada per Rousseau, ha estat realment perversa perquè situava la por i no la confiança en el nucli mateix de l'activitat política, però descriu d'una manera molt consistent el que succeeix en societats on la violència, la por i la misèria determinen la vida humana. El text de Hobbes diu el següent:

«En una condició així [l'estat de naturalesa] no hi ha lloc per al treball perquè el seu fruit se'ns presenta incert; i en conseqüència no hi ha conreu de la terra, no hi ha navegació, no hi ha ús de productes que podrien importar-se per mat, no es construeixen cases (...) I pitjor encara, hi ha una por constant i un perill constant de morir de mort violenta. I la vida de l'home és solitària, pobre, desagradable, brutal i curta.»

En les societats antigues només Déu podia estalviar-se la por – i per això a l'Antic Testament trobem l'episodi en que l'àngel tranquil·litza Tobies dient-li: «No temeu. La pau sigui amb vosaltres» (Tob. 12, 17), però el normal era la situació de dominació i fins i tot el Gènesi dona a Adam i Eva l'ordre de dominar la terra. Solitària, pobre, desagradable, brutal i curta és la situació que viu l'home arrossegat per la por. Però a diferència del que pensaven Rousseau i Hobbes no n'hi ha prou amb l'Estat (just) i amb una legislació acordada per evitar la por. Això és degut a que la por pot tenir múltiples formes i no n'hi ha prou amb les lleis actuals per preveure pors futures. La por és un sentiment que no es derrota només mitjançant lleis justes. Cal, a més, que es basteixi una "societat decent", acostumada a la tolerància. En general quan la religió pesa molt en l'esfera

pública i quan les societats son pobres i les diferències en els nivells econòmics son molt altes, també costa molt aconseguir la decència social. La por a la mort i a la misèria és una eina de coacció molt poderosa que usen els Estats autoritaris mentre la promoció de la confiança és la marca dels Estats democràtics.

L'escrutini públic i permanent de ideologies i de les vides privades és la marca més òbvia d'una societat totalitària – i per això al segle XXI son tan perilloses les xarxes socials (Facebook, Twitter, Instagram, Whatsapp...). La pandèmia Covid-19 és sinistra per a les llibertats personals, en la mesura que fa augmentar la por acostumant la gent al control “higiènic”, a la limitació de drets personals i a la pèrdua de la normalitat en temes tan bàsics com la lliure circulació i el dret al treball digne. Completa aquesta situació de misèria emocional la circulació mundial d'imatges brutals. Persones atemorides seran molt útils, indubtablement, per tal que posicions les posicions polítiques autoritàries obtinguin rèdits electorals.

El despotisme es caracteritza per ser un poder il·limitat, concentrat i no subjecte a control. Aquestes tres circumstàncies s'han vist accentuades, d'una manera fins i tot ridícula, en la gestió que l'executiu espanyol de Pedro Sánchez ha fet de la pandèmia Covid-19. Fins i tot s'ha vist a Espanya l'ús de l'exèrcit per part de l'executiu en labors de control de la dissidència. Aquesta és una eina “de manual” i molt útil a tot arreu del món per a tapar de forma autoritària la

gestió corrupta de l'Estat que la pandèmia Covid-19 pot arribar a naturalitzar. Si un pacte polític té sentit és el de minimitzar la por i construir confiança.

La psicologia social ensenya que la por depèn de tres elements. Hi ha d'haver d'entrada unes circumstàncies polítiques, econòmiques i socials que la justifiquin. Amb el paisatge que queda al món després de la pandèmia és clar que les circumstàncies existeixen. Cal a més que les reaccions siguin desmesurades. I és obvi que tancar/empresonar (“confinar”, en diuen) la gent a les seves cases i provocar atur i misèria social és d'una desmesura absoluta. Finalment per tal que la por triomfi cal que es converteixi en un símptoma subjectiu, que s'interioritzi i ens bloquegi emocionalment. L'epidèmia de Covid-19 ha augmentat la histèria social a extrems brutals. Tenim, doncs, ben amanits els ingredients d'una societat autoritària. Que el guisat tingui èxit i ens obliguin a menjar-lo tant si com no dependrà de l'habilitat que tingui la societat civil per tal de crear vincles de confiança i evitar l'epidèmia de por i de bloqueig emocional que pot portar amb ella el triomf de polítiques histèriques i d'una vigilància electrònica molt més perillosa que cap coronavirus. ■

B B IENAL12

BIENAL DO MERCOSUL ONLINE

Lisbeth Rebollo

Feminino(s) é o tema da 12ª..Bienal do MERCOSUL. A exposição trouxe ao debate o lugar social da mulher e das minorias no contexto da sociedade atual; questionou a forma de pensar o mundo de um modo patriarcal, colocou em debate as lógicas binárias excludentes. Com amostra *Feminino(s)*, *Visualidades*, *Ações e Afetos*, a curadora Andrea Giunta quis estabelecer “uma zona de intercâmbios de visualidades, ações e afetos que permitisse confirmar a riqueza da vida democrática, sem eludir sua complexidade”.

Giunta, que contou com o apoio dos curadores assistentes Igor Simões, Fabiana Lopes e Dorota Biczal, teve seu projeto impactado pela pandemia do coronavírus. A exposição que deveria abrir ao público presencialmente, em 16 de abril passado, foi inaugurada por via virtual. Depois de uma fala oficial do presidente Gilberto Schwartsmann teve lugar uma *Live* onde se deu uma conversa entre ele e a curadora. Elucidaram-se aspectos e desafios do projeto curatorial, ao mesmo tempo, em que se apresentaram pontos de tensão surgidos com a realização do evento por via digital.

Andrea Giunta falou sobre os fundamentos do projeto e, com clareza, posicionou as dificuldades para a recepção estética da mostra, quando não há condições de acesso físico à exposição, quando não há possibilidades de deslocamento dos visitantes no espaço e ativação das obras umas em diálogo com as outras, estratégias que eram cruciais no seu projeto curatorial.

O projeto, conforme informações dos comunicados de imprensa, teve, como um dos apoios teóricos fundamentais, a reflexão de Nelly Richards, em seu livro *Masculino/Feminino* (1993).

Giunta considerou que as interrogações da autora chilena, no decênio dos anos 1990, remetem ao lugar social do feminino, às suas construções, contribuindo para discutir problemas que persistem no cenário atual.

O feminismo retoma, hoje, as agendas não realizadas desde os anos 1960 ou 1990 e amplia sua urgência, em decorrência da violência contra as mulheres e contra o movimento LGBTQIA+, do recrudescimento da pobreza e dos sistemas de exclusão e discriminação.

O trabalho voltado para a construção da Bienal do MERCOSUL de 2020 começou, já no início de novembro de 2018, com um Seminário que debateu *Arte, Feminismos e Emancipação*, abordando temas como os discursos da lei, as poéticas do corpo, arte, ativismo, performance.

Outras informações importantes foram trazidas ao público, de 2018 em diante, reiterando o enfoque divulgado pelo site da Bienal:

“Feminino(s) centra-se nas propostas de artistas mulheres e de todas as sensibilidades não binárias, fluidas, não normativas.

Sobretudo aquelas que se expressam sua oposição às mais diversas formas da violência. Trata-se de envolver-se com as aspirações das maiorias a que muitas obras nos direcionam, e que compreendem artistas afrodescendentes e indígenas, cuja presença segue evocando reflexões críticas no mundo da arte, que, no entanto, é excludente. Trata-se de escutar em detalhe e abordar a sério tudo aquilo que os estereótipos marginalizam”.

Depois de Giunta ter realizado, junto com Cecilia Fajardo-Hill, a curadoria da mostra *Mulheres Radicais: arte latino-americana, 1960-1985* (em Los Angeles (Hammer Museum), em Nova York (Brooklyn Museum) e na Pinacoteca do Estado de São Paulo (Brasil), o foco, na Bienal 12, recaiu sobre a atualidade contemporânea. A mostra reuniu 60 artistas, não só mulheres, mas atores no mundo da arte que refletem, no momento atual, sobre a proposta em foco.

O feminismo é, desde 2009, tema da pesquisa de Andrea Giunta como acadêmica universitária, que trabalha na Argentina e nos Estados Unidos. Ela entende o *feminismo* como uma filosofia, como teoria, como forma de pensar o mundo “de outra maneira”.

Analisando o perfil da Bienal do MERCOSUL, Giunta considera que esta exposição tem uma importância regional, e aponta como algo positivo o elo fundamental deste evento com a cidade. Considera-a “enraizada” em Porto Alegre (cidade do Rio Grande do Sul) e, portanto, que o seu trabalho de curadoria seria um espaço de contato com os cidadãos. Desta forma, o projeto que preparou para a Bienal 12 pretendia ser uma experiência “de muitos afetos”, contribuindo para reificar a cidadania, e pensar o lugar da mulher na cultura e na sociedade. Este é, segundo ela disse, um ponto de interesse que a leva ao exercício de curadoria.

A Bienal 12 na realidade da pandemia

Pensando-se a experiência de

visitação de uma mostra de arte do porte de uma Bienal, a pandemia foi uma fatalidade. *Visitar* uma exposição é uma experiência total. Na visitação, tem lugar uma relação com o espaço que envolve a totalidade do corpo físico do visitante. A visita é um percurso, em que se processa a ativação estética, é um contato vivo com um conjunto de trabalhos artísticos em diálogo. O espaço, arquitetônico ou urbano, torna-se parte integrante nesse processo de ativação estética. Favorece vivenciar o percurso, estabelecer diálogo com as obras. A ativação, como observou a curadora na *Live* da inauguração da mostra, é o que há de mais relevante nas exposições de arte. Isto não pôde acontecer!.

A Bienal 12, ao se tornar uma mostra digital, abriu, entretanto, outro tipo de contribuição que é perfeitamente válida. *Lives* dos artistas foram oferecidas ao público e continuam acessíveis no Youtube, Instagram e Facebook. Elas permitem interagir com os/as artistas que compareceram à mostra, muito embora o acesso às obras e aos artistas se dá por computadores, Ipads e celulares que permitem ver e ouvir, reunir informações, conhecer. Não há o percurso físico, no espaço, mas há reflexão e diálogo. A Bienal 12 teve, neste sentido, um papel positivo porque distribuiu informações e conhecimento, abriu e contribuiu em importantes debates de temas sociais. Integrou artistas com o público de todo o país e dos países participantes do evento.

Além das *Lives*, a instituição ofereceu o acesso a um Jornal online com textos dos/as artistas que integram a exposição. Disponibilizado para o público, este jornal constituiu-se em recurso muito útil para estabelecer relações entre os projetos dos participantes do evento e o tema da exposição.

O público interessado pode conhecer, de perto, as preocupações dos expositores, encontrar informações diretamente ligadas, tanto aos trabalhos presentes na mostra, como aos projetos que norteiam suas práticas artísticas em geral.

Um aspecto importante da Bienal 12 foi a contribuição que ela trouxe para o debate sobre o racismo, no momento em que emergiu o movimento *Black Lives Matter*, decorrente da violência policial que levou à morte de George Floyd, nos Estados Unidos.

Vale, pois, destacar esta questão presente em muitos trabalhos da mostra. Um modo positivo de fazê-lo é pondo em foco o trabalho de **Rosana Paulino**.

Artista homenageada nesta Bienal do MERCOSUL, Rosana tem forte presença nas discussões sobre e manifestações contra o racismo. É central em seu trabalho a questão da presença negra na cultura “do outro lado do Atlântico” e na realidade internacional da diáspora imposta pela escravidão. É importante sua presença no feminismo interseccional, que põe no centro do debate “o que é ser mulher negra”.

Em 1994, ela se destacava com a instalação *Parede da Memória*, hoje no acervo da Pinacoteca do Estado de São Paulo. A instalação é constituída de patuás, amuletos de proteção utilizados na cultura africana e afro-brasileira. Estes patuás da instalação são também um registro pessoal de memória afetiva, porque reproduzem em xerox, sobre o tecido com que são confeccionados, imagens de pessoas da família da artista -- um registro de memória pessoal, tal como um álbum de fotografias de família. *Parede da Memória* é um gesto de subjetivação e, ao mesmo tempo, de crítica à realidade experimentada pela população negra, no contexto da cultura e da sociedade.

Parede da Memória (1994-2015).
Foto: Rosana Paulino.

Outro trabalho que nos leva à problemática central da obra de Rosana é *Bastidores*, onde a imagem feminina é impressa no tecido preso em bastidores de madeira. As imagens tem a interferência da mão da artista, com bordados, costuras que vedam a boca, os olhos, sufocam, imprimindo crítica à violência contra a mulher negra.

Bastidores, imagem transferida sobre tecido, bastidores de madeira e linha de costura, 30 cm de diâmetro, (1997).
Foto: Rosana Paulino.

Em 2003, a instalação *Tecelãs*, apresentada na Bienal do MERCOSUL daquele ano, trouxe figuras em barro modeladas pela mão da artista, amarradas com linhas que, igualmente, cerceiam bocas e gestos. Imagens em barro, tradição milenar —“vênus” oprimida.

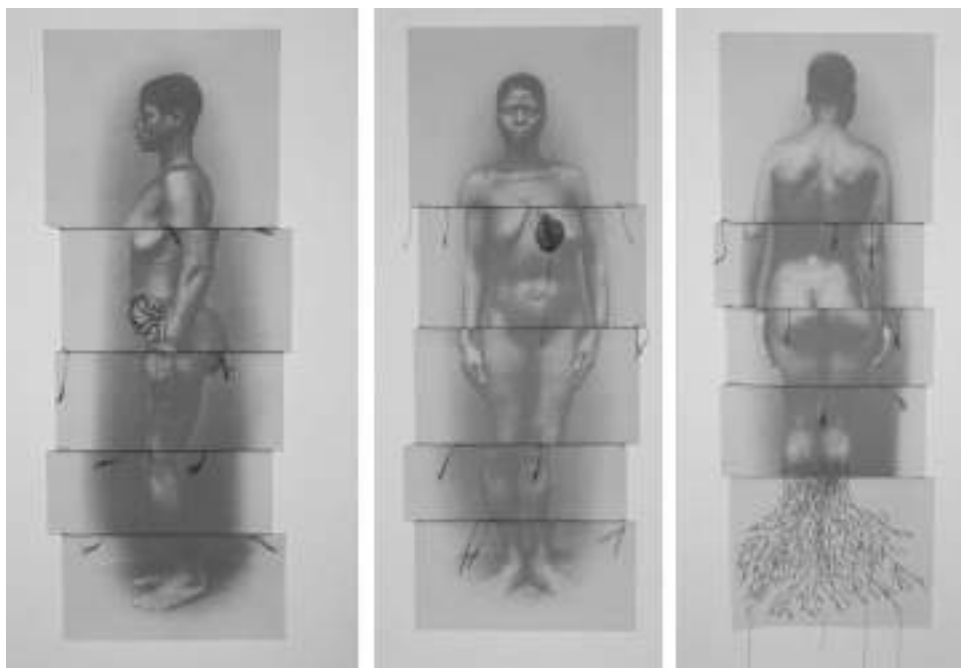
Tecelãs (2003)
Foto: Isabella Matheus

Como observa a pesquisadora Pollyana Quintella, em ensaio para a *Revista Continente* n. 234, paralelamente aos arquivos pessoais, Rosana Paulino demonstrou constante interesse pelo registro científico. Analisando a obra *Assentamento*, a pesquisadora observa:

“Em *Assentamento* (2013), [Rosana Paulino] manipula a fotografia de uma mulher nua registrada para fins científicos. A autoria do arquivo original é de Auguste Stahl, fotógrafo franco-suíço que realizava registros de negros e negras, para cientistas europeus no século XIX”.

A artista afirma que a ciência, ao longo da história, não está isenta ao racismo. Em *Assentamento*, ela “sutura” partes do corpo feminino dilacerado. Raízes brotam dos pés da figura, expressando a resistência da mulher negra.

Assentamento. Impressão digital sobre tecido, desenho, linóleo, costura, bordado, madeira, paper clay e vídeo. Dimensão variável, 2013.
Foto: Rosana Paulino.

Em *Atlântico Vermelho*, de 2017, partes de tecidos são, igualmente, “suturados”, não há registro de identidade nos rostos femininos. Uma referência à colonização, que trouxe consigo a escravidão, é expressa através de um fragmento de azulejo português.

Em *Live* promovida pela Bienal, a artista conversou com Igor Simões. Rosana Paulino falou de sua preocupação com a questão racial no Brasil e no mundo e criticou o pouco espaço, nas exposições de arte, para a apresentação de trabalhos que criticam o racismo. A questão é reiterada no seu texto publicado no Jornal Online da Bienal 12, onde diz:

“num país com uma história de mais de 300 anos de escravidão... há uma tendência [nas grandes exposições] a ignorar a existência de artistas negros tralhando com os temas complexos da mestiçagem”.

Sua retrospectiva de 2018, realizada em São Paulo, na Pinacoteca do Estado, e no Museu de Arte do Rio de Janeiro, reuniu todos estes importantes marcos de sua produção. Nesta Bienal, o público, mais uma vez, tem a oportunidade de aproximar-se de sua obra.

Lembrando o trabalho de Rosana Paulino, homenageada na Bienal12, aplaudimos todas/os artistas negras/os expositores nesta edição da Bienal do MERCOSUL.

Mas vale lembrar que a mostra trouxe ao público muito mais, colocando o foco sobre as dimensões dos *Feminino(s)* na realidade contemporânea da América Latina. ■■■

Atlântico Vermelho,
impressão digital sobre
tecido, recorte, acrílica e
costura, 127 x 110 cm,
2017.

Foto: Julia Thompson.

HISTÒRIES

Paulo H. Duarte-Feitoza

Durant aquest any pandèmic, la curadora, historiadora i crítica d'art argentina, Andrea Giunta, ha publicat *Contra el canon: el arte contemporáneo en un mundo sin centro* (Siglo XXI Editores), que funciona quasi com a termòmetre per a entendre el que està passant en aquesta part del món. En més de dues-centes pàgines, l'autora planteja una nova forma d'entendre i d'explicar la història de l'art de forma més horitzontal, ampliant una visió simultània dels centres de producció artística, des dels estudis globals fins a les micro-històries. I és que l'eix euroamericà que fins fa relativament poc dictava els discursos i les històries que s'explicaven sobre l'art en els museus ha donat pas a un cor

polifònic de veus molt heterogeni. Ja ho deia Derek Walcott, «és la simultaneïtat el que importa i no la cronologia».

Aquesta voluntat de tensar i pluralitzar les històries contestant el canó hegemònic és el que hem vist en els projectes curatorials de l'equip liderat pel director artístic Adriano Pedrosa en el Museu d'Art de São Paulo – MASP que des de l'any 2016 ha inaugurat una sèrie d'exposicions emblemàtiques titulades *Històries...* i que busquen reconstruir algunes d'aquestes històries. Es tracten de les ja famoses *Històries de la infantesa* (2016), *Històries de la sexualitat* (2017-2018), *Històries afro-atlàntiques* (2018), *Històries de les dones: artistes*

fins el 1900 (2019), *Històries feministes: artistes després del 2000* (2019), *Històries de la dansa* (2020) i *Històries indígenes* que s'havia d'inaugurar al 2021 però degut a la pandèmia l'han posposada pel 2023. Totes aquestes exposicions han estat pensades a partir de seminaris internacionals en els quals diverses veus d'experts han ajudat a construir els relats múltiples que sempre han anat acompanyats de catàlegs que són avui quasi com a manuals d'aquesta història de l'art sense centre de la qual parla Andrea Giunta.

Cal recordar que tot això està passant al Museu d'Art de São Paulo – MASP, creat l'any 1947 i que té la col·lecció més important d'art europea

situada a l'hemisferi sud. Projectat per l'arquitecta Lina Bo Bardi, l'edifici trenca amb la verticalitat fal·locèntrica de l'Avinguda Paulista fent irrompre un gran edifici horitzontal. A més, l'arquitecta va pensar una nova museografia amb cavallets de vidre que possibiliten a l'espectador veure la part darrera dels quadres i que alhora trenca la narrativa lineal possibilitant el visitant crear la seva pròpia història particular. Amèrica Llatina i Brasil, en aquest cas es mostren, una vegada més, com a lloc de possibilitats a partir de la curadoria que modifica, tensa, diversifica i horitzontalitza les històries. I és que, finalment, encara queden moltes històries per a explicar.

LA CARITAT LAICA I LA MALA CONSCIÈNCIA

Àngel Quintana

Quan s'acosten les festes de Nadal, TV3 celebra la gran festa de la solidaritat catalana, la Marató. No sé perquè però cada cop que escolto la gran parafernàlia publicitària que l'envolta em provoca malestar. No és que no em senti solidari, ni que em despreocupi de les malalties, ni que m'importin poc les polítiques d'investigació científica per ajudar als que pateixen. No, suposo que les raons que em generen una certa animadversió tenen a veure amb un problema de mala consciència. Tots els sistemes de caritat laica no són més que una forma de traslladar el problema de la mala consciència cristiana al terreny de la mala consciència burgesa. El cristianisme considera la caritat com una forma d'altruisme de donar-se a l'altra, però també era una forma d'alleugerir la pretesa ànima pecadora d'aquells que acceptaven les diferències socials, miraven en reüll als emigrants o practicaven mil formes d'intolerància davant la diferència. La caritat alleugerida, costava poc de practicar i permetia poder continuar vivint amb el pensament centrat en els privilegis d'un mateix.

Fotografia: Aline Motta, [Outros] Fundamentos.

La celebració de la Marató abans dels excessos econòmics i gastronòmics del Nadal és un notable exercici per alleugerir la mala consciència dels consumidors. És com si la televisió decidís practicar la caritat laica i per fer-ho busqués la complicitat de la ciutadania posant-nos a tots plegats dins del mateix sac i demanant-nos un fals altruisme dogmàtic. Si no creiem en la Marató som infidels i per tant estarem condemnats al foc etern dels que no saben viure en l'harmonica nació catalana. El lema de la Marató 2020 ens ho deixa clar: "Aquesta marató toca a tothom". Aquest lema unificador sembla no admetre dissidències perquè davant de la Covid tots hem de ser obedients i practicar la caritat pel bé comú. TV3 converteix la Marató en una falsa qüestió de país que li serveix per abonar determinades doctrines biopolítiques i dissimular una vegada més les deficiències d'un sistema sanitari que porta molts anys castigat i tensionat per voluntat política.

Cada cop que sento parlar de les manifestacions de caritat laica i profana penso que tota caritat no és més que un pedaç que s'oposa a la política. No cal apel·lar la caritat, sinó cal apel·lar al compromís social, al compromís ciutadà davant d'allò polític. Jacques Rancière en un llibre titulat *Au bord du politique* ens va demostrar que des de fa anys que la política no consistia només en l'afany de poder, sinó en el dret i deure ciutadà de participar en l'organització del nostre món. Els problemes s'han de resoldre des d'una idea amplia i oberta de la participació política en les qüestions públiques. Apel·lar a la caritat no és més que constatar el fracàs de la política. "Serem més forts" és el títol d'una cançó nyonya que ha estat publicitat la Marató. La cançó coral sembla una curiosa barreja entre We are the world i el pitjor de Glenn Medeiros. Penso que no es tracta de ser forts, ni de vèncer els virus, sinó de ser prou hàbils per tenir polítiques que ens permetin saber conviure amb la malaltia. Per ser forts hem de ser conscients del valor de les nostres llibertats i potser ens cal començar a alertar-nos al veure com darrera la pandèmia estem creant alguns

monstres.

Només vull acabar recordant, a tall d'exemple, que fa uns dies en una d'aquestes rodes de premsa on probablement parlaven de tancaments i més restriccions, el Conseller d'Interior, Miquel Samper va decidir animar als veïns del pis de dalt a denunciar quan en el pis de baix detectessin que a la bombolla familiar s'hi acoblava una altra bombolla estranya. No sé si era conscient del que demanava al fer un elogi de la dilatació entre veïns. Amb les seves declaracions no ha fet més que reconèixer i atorgar poders a un nou cos policial creat durant aquesta pandèmia: la policia de balcó. No sé si el Conseller era conscient que promoure la delació és el principi del feixisme. No estarem units, ni serem més forts si abans no intentem extirpar tot allò pitjor de la condició humana que la pandèmia no ha fet més que treure a la llum. *To live outsider the law you must be honest* -Quan vius fora de la llei has de ser honest, cantava Bob Dylan a Absolutly Sweet Marie, el tema formava part del disc Blonde on Blonde (1966), probablement el seu millor disc. —

Fotografia: Nate Cohen

LES BERNARDES

www.bernardes.cat

Consell
Comarcal
del Gironès

Diputació
de Girona